

Karakterisering och kulturhistorisk värdering

Nöttja kyrka

i Ljungby kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Katarina Bäck

Inledning

Bakgrund och syfte

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning i kyrkobyggnadens historia.

Med utgångspunkt att genomföra vård och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift utför Smålands museum en karakterisering och kulturhistorisk värdering av Nöttja kyrka. Kyrkorna som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, vilka är kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas särskilt genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och har genomförts på uppdrag av bsv arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo. Karakteriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård och underhållsplanen.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet., men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning

Historik och händelselista

Nöttja socken omnämns första gången 1337 i skriftliga källor, Parochia nothöija”. Kyrkan är en medeltida korkyrka med rakslutet kor.

År 1950 sattes arbetena igång och en av de förta åtgärderna var att riva upp kyrkans golv. Då upptäcktes att det fanns inte mer än tre golv under varandra. Det understa utgjordes av ekplank och på en av plankorna fann man en konstrik slinga med runmotiv. Detta visade sig vara resterna av en tidig medeltida stavkyrka, dendrokronologiskt daterade till 1146. Dessa finns nu bevarade i Smålands museum. Tidigare fanns det bara en stavkyrka bevarad i vårt land nämligen Hedareds kyrka i Västergötland. Vid denna restaurering började man att syna väggarna i kyrkan och fann olika lager av gamla målningar. Vid undersökning av predikstolen som är från 1600-talet fann man att några släta ytor med några påmålade bibelspråk blott utgjordes av påspikade plattor. Då man tagit bort dem blottades målningar av de fyra evangelisterna. Draperimålningarna är utförda 1767 av häradsmålaren Anders Hellgren

Vid 1947 års renovering under ledning av arkitekt Paul Boberg skedde en stor förändring av kyrkans interiör och exteriör. Altarringen ändrades från sin tidigare halvrunda form till sitt nuvarande utseende, korbänkarna avlägsnades och korfönstret förminskades. Sittbänkarna ändrades och bänkraden mot västväggen kompletterades med bänkdörrar och mittgången breddades. Vidare anordnades ett nytt vindfång i väster, läktartrappan flyttades från den södra sidan till den norra och predikstolen sänktes. Exteriört tillkom tegeltaket och sakristian putsades. Taket var tidigare lagt med plåt och sakristian klädd med träpanel.

Händelselistan baserar sig på material från Smålandsmuseums arkiv och bibliotek samt Antikvarisk Topografiskt Arkiv, ATA.

1100-talet	Nöttja kyrka uppförs
1300-tal	På korets norra vägg finns fragmentariska målningar kvar från denna tid.
1650-tal	Klockstapeln uppförs.
ca 1750	Korfönstret tas upp
1752	Bänkinredningen och västläktaren tillkommer.
1754	Altaruppsatsen utfördes av Sten Segervall i Växjö, som även försåg predikstolen med skulpterande detaljer.
1767	Draperimålningarna i mustiga färger runt fönster och dörrar samt målningsarbetena på bänkinredning, predikstol, läktare och altaruppsats genomfördes av häradsmålaren Anders Hellgren.
1855	En orgel om fem och en halv stämmor byggd av Johan Blomkvist flyttas hit.
1932	Orgeln från 1855 säljs och flyttas till Söndrums prästgård. Nuvarande orgel är byggd 1932 av Johan Grönvall Orgelbyggeri i Lilla Edet. Dock är orgelfasaden densamma som den tidigare orgeln från 1855.

- 1947 Renovering under ledning av Paul Boberg. Ny inredning tillkom, altarringen ändrades från sin tidigare halvrunda form till sitt nuvarande utseende, korbänkarna avlägsnades och korfönstret förminskades. Sittbänkarna ändrades och bänkraden mot västväggen kompletterades med bänkdörrar och mittgången breddades. Vidare anordnades ett nytt vindfång i väster, läktartrappan flyttades från den södra sidan till den norra och predikstolen sänktes. Exteriört tillkom tegeltaket och sakristian putsades. Taket var tidigare lagt med plåt och sakristian klädd med träpanel.
- 1951-52 En restaurering genomförs. Upprivning av kyrkans golv där det visade sig ligga tre golv under varandra. Det understa utgjordes av ekplank och på en av plankorna fanns en slinga med runmotiv. Det visade sig vara resterna av en stavkyrka från 1100-talet. Kalkmålningarna tas fram och konserveras liksom målningen på den fasta inredningen. Dessa tros vara från 1700-talet. Även en elektrifiering av kyrkan genomförs. Utvändigt utförs en kalkstrykning.
- 1958 Klockstapeln restaureras – taket läggs om, snedsträvorna förses med ny brädbeklädnad och en av de tolv meter höga stolparna byts ut.
- 1972 Ett altarkors av kristall från Lindshammar överlämnas till kyrkan som minne av en bortgången församlingsmedlem.
- 1980-81 En utvändig renovering genomfördes eftersom nuvarande puts börjar bli illa angripen av svavelnedfall och annat.
- ca 1985 Renovering av klockstapeln – tjärstrykning av träets ytskikt, utbyte av undertakspanelen samt spån som lossnat och är i dålig kondition ersätts med nya spån.
- 1991 Församlingen får tillbaka sin första orgel från 1855. För att sätta tillbaka den nygamla orgeln krävs att en sänkning av golvet genomförs.
- 1993 En invändig renovering genomförs. Dessa ingrepp innebär att kyrkans tak och bänkar målats, inoljning och retuschering av predikstolen och altartavlan samt målning av orgeln. Altarringen har klätts om och konservatorerna har frilagt och retuscherat småfigurerna. Det gamla koret som är omgjort efter det medeltida originalet har ersatt det som tidigare sattes dit på 1900-talet.

Kyrkomiljön

Nöttja kyrka uppfördes på en sandkulle nära Bolmån vilket även är dess nuvarande plats.

Kyrkogården är något upphöjd och omgärdas av en mur i natursten, innanför denna en gles trädkrans. Det synes som om kyrkogården genomgått en utvidgning åt söder men detta är inte belagt i några källor. Denna de ligger i marknivå men omgärdas liksom övriga kyrkogården av en naturstensmuren och trädkransen. Kyrkogårdsdelen i marknivå nås via en trappa i natursten och förhöjningen kantas av naturstensblock med samma utseende som den omgärdande muren. Kyrkogårdens utformning är mycket enkel med gravarna placerade i raka rader i öst-västlig riktning. Det finns ett fåtal gångar på kyrkogården i den upphöjda delen närmast kyrkan är de belagda med natursten medan gångarna i marknivå är grusade.

Invid kyrkan står en klockstapel vilken anses vara uppförd under 1650-talet. Klockstapeln står på ett antal snedställda pelare vilka kröns av en klockformad huv som avslutas med en hög spira. Hela stapeln är klädd med tjärad spån.

Byggnadskaraktär

Exteriör

Nöttja kyrka har formen av en medeltida koryrka med rakslutet kor.

Kyrkan är byggd i granit och in- och utvändigt putsad och vitkalkad. Grunden består av stora flata hällar och taket är täckt med tvåkupigt tegel. Väggarna i sakristian består dock av trä, putsad ut- och invändigt. Det har tidigare varit separata ingångar för män och kvinnor. Dessa är nu igensatta och märken efter dessa igensatta dörrar kan tydligt ses på kyrkans ytterväggar. Numer möter kyrkobesökaren kyrkan från väster där det återfinns en mindre port i trä. En mindre dörr finns även in till sakristian. De enda utsmyckningarna som finns är fem stora blyspröjsade, rundbågiga fönster som släpper in ljus i kyrkorummet samt ett mindre fönster in till sakristian.

Interiör och viktigare inventarier

Kyrkan består som tidigare nämnts av skepp och kor, vilka skilts åt av en murad triumfbåge. Den är invändigt putsad och vitkalkad och samtliga golv och innertak består av trä. Kyrkorummet nås via ett mindre vindfång vid inbyggnaden av läktartrappen intill västväggen eftersom ett egentligt vapenhus saknas. Dominerande inslag i kyrkorummet är förutom draperimålningarna i mustiga färger runt fönster och dörrar den enhetliga barockinredningen med sluten bänkinredning, predikstol, läktare och altaruppsats. I långhusets norra del ovanför det sidoaltare som funnits där, har en senmedeltida s.k. Nådstolsframställning med Gud Fader hållande den korsfäste sonen uppsats. Predikstolen har målningar av de fyra evangelisterna.

På korets norra vägg finns målningar vilka kan dateras till 1300-talet och som bör ha tillkommit strax efter det den gamla stavkyrkan rivits ner. Inom gotiska arkader står några fint utförda helgonfigurer som framträder med smala men tydliga röda konturlinjer mot den vita kalkväggen. Invid den gamla ingången på norra sidan är ett lejon målat som kanske hade till uppgift att bevaka kyrkan mot de onda makterna vilka ju enligt hednisk tradition tros bo i norr. Dess ålder är relativt svårbestämd men tros ha målats någon gång på 1500-talet. Från

1600-talet är en hel del rank- och blommålningar i triumfbåge och kor, hållna i rött och svart och en takfris runt långhuset i grått, brunrött och svart. Till samma århundrade kan man också på grund av färger och detaljer i dräkten datera en ryttare med dragen sabel på en galopperande svart häst. Den är målad strax inunder taklisten strax ovanför lejonet, och platsen tyder på att båda dessa figurer haft samma ideologiska funktion.

Trots rikedomerna på dessa tidiga ornament är det dock 1700-talet som främst satt sin prägel på Nöttja kyrka. Från denna tid är den vackra altaruppsatsen som bär Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas initialer. Altaruppsatsen flankeras av två fristående änglafigurer med trons, kunskapens och hoppets tecken, och är vackert dekorerad i guld, blått vitt, rött och brunt.. Omkring denna altaruppsats, dörren till sakristian, triumfbågen och fönstren har målats baldakiner i blått, gult och rött. Dessa baldakiner är möjligtvis samtida med altaruppsatsen. Under 1700-talet har också läktarbrösten med sina snäckornament i speglarna målats och likaså de marmorade bänkarna, vars dörrspeglar dekorerats var och en med olika blommor på svart botten samt är numrerade.

De viktigare inventarierna består av en medeltida dopfunt, triumkrucifix från 1300-talets mitt, senmedeltida Nådastolsbild, sanctusklocka i koret, dopskål, nattvardskärl och ljusredskap från 1700-talet. Ett av de sällsynta enkla begravningsvapnen från tidigt 1600-tal finns också i kyrkan med renässansens ursprungliga röda, svarta, silver- och guldfärger med målningarna av de fyra evangelisterna. I sakristian finns en gammal offerkista, kistan har tre lås som samtliga måste vara upplåsta för att kistan ska vara möjlig att öppnas.

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

De medeltida kyrkorna utgör inget allmänt inslag i det sydsmåländska landskapet. Nöttja kyrka är mycket intressant genom att ett stort antal väggplankor från den stavkyrka som uppfördes här strax före 1100-talets mitt. Nöttja kyrka har genomgått en rad förändringar vilket är det karakteristiska och kulturhistoriskt intressanta med kyrkan.

Kyrkobyggnaden är i stort sett oförändrad i exteriören frånsett de förstörade fönsteröppningarna och avsaknaden av nord- och sydportalen. Det är dock viktigt att inristningarna i muren efter dessa bevaras. Invändigt finns grunden till det ursprungliga sidoaltaret bevarat.

De rika målningsutsmyckningarna från 1300-, 1500-, 1600 och 1700-talen håller mycket hög klass. Framförallt 1700-talets mustiga draperimålningar tillsammans med den enhetliga barockinredningen är det som karakteriserar kyrkorummet.

Arkiv och litteratur

Smålands museum topografiska arkiv
Antikvariskt Topografiska arkivet, ATA, Riksantikvarieämbetet i Stockholm
Sveriges kyrkor, Konsthistoriskt inventarium nr. 216. Kyrkobyggnader 1760-1860, del2
Småland och Öland, Uppsala 1993
Kyrkobyggnader i Kronobergs län. Red. Heidi Vassi. Falun 1998.